

”אֲרוֹמְמָךְ ה' בְּיָדֵינוּ” – מִזְמוֹר ל'

א. ספר תהילים ומזמור ל' בפרשת מאסרו של נתן שרנסקי

בספרו הבלתי נשכח של נתן שרנסקי "לא אירא רע"¹ תופס ספר תהילים מקום מרכזי בתיאור שנות מאסרו הקשות עד שחרורו. דבר זה ניכר כבר בשמו של הספר ובמוטו המופיע לפני תחילת הספר מתהילים כ"ג: "גם כי אלך בגיא צלמות, לא אירא רע, כי אתה עמדי".

באומרו 'ספר תהילים' כוונתו אינה רק למזמוריו ולתכניו של הספר, אלא לספר תהילים ממשי קטן-מידות שליווה את שרנסקי בכל אותן תשע שנים קשות.

וזה דבר הספר: נתן שרנסקי הגיש בקשה להיתר יציאה מברית המועצות לישראל בשנת 1973. כשנה לאחר מכן נשא לאישה את אביטל, שהיה בידה היתר יציאה בעל תוקף ליום שלמחרת נישואיהם. אביטל יצאה לישראל, ובני הזוג הטרי קיוו שגם נתן יקבל היתר במהרה, והם יתאחדו בארץ. כשלוש שנים נאבק נתן על זכותו לצאת את ברית המועצות, ובשנים אלו הפך לפעיל מרכזי של תנועת מסורבי העלייה ושל תנועת הנאבקים למען זכויות האדם בברית המועצות.

לאחר שלוש שנים של מאבק ציבורי וגלוי נכלא שרנסקי על ידי הק.ג.ב. ונשפט באשמת ריגול ובגידה ל-13 שנות מאסר. ימים ספורים לפני שנאסר קיבל נתן מכתב מאביטל (המכתב הועבר בידי יתיר), ובו ספר תהילים קטן. "הספר הקטן היה ברשותי זמן רב" כתבה לו אביטל, "אני מרגישה שהגיע הזמן לשולחו אליך"².

ספר תהילים זה הוחרם על ידי הק.ג.ב. בעת חקירתו ואחר כך נשמר במחסן כלאו של שרנסקי. והנה, כשלוש שנים לאחר מאסרו, ולאחר בקשות חוזרות ונשנות לקבל את "אוסף שירי העם היהודים" שלו,³ זכה שרנסקי לקבלו. למחרת קבלתו נתבשר שרנסקי לפתע במברק לכלאו כי אביו נפטר, והוא הוכה בהלם ובצער עמוק:

ביום שבו הגיע המברק, ואף ביום המחרת, לא רציתי לעשות דבר, אך נזכרתי בספר התהילים. פתחתי ומיד החלטתי שאקרא את כל ק"ן פרקיו, לא אי פעם בעתיד, כי אם אתחיל מיד.

האותיות היו זעירות ביותר, ועיני החלו לכאוב⁴... התחלתי להעתיק את המזמורים באותיות גדולות אל דף נייר. נזקקתי לכחצי שעה כדי להעתיק כל אחד. לאחר שנתתי לעיני מנוחה ממושכת, התחלתי בתרגום.

ללא ידיעה מסודרת של השפה העברית⁵ הצליח שרנסקי בעמל רב לפענח את מובנם של מזמורי התהילים:

איני יכול לומר שהבנתי את המזמורים הבנה מלאה, אך חשתי את רוחם, והבנתי לשמחותי לסבלותי של המלך דוד, מחברם... אהבתי במיוחד את המזמור כ"ג: "גם כי אלך בגיא צלמות, לא אירא רע כי אתה עמדי"... גם במזמור כ"ז מצאתי נחמה: "אל תטשני ואל תעזבני, א-להי ישעי, כי אבי ואמי עזבוני, והי' יאספני..."

במשך 40 יום העתקתי את מזמורי התהילים וקראתיים. הייתה זו מלאכה אינטנסיבית, אשר כמעט שלא הותירה לי זמן למחשבות נוגות ולזכרונות מכאיבים. בנוסף, המשימה סייעה לי ללמוד עברית ולמלא את אחד החללים בהשכלתי היהודית. ולבסוף, קריאת המזמורים גרמה לי לחשוב ללא הרף על אבא, אמא ואביטל, על העבר והעתיד ועל גורל משפחתנו... תחושות הכאב והאבדן שחשתי התחלפו בהדרגה בעצב מתוק ומלא תקווה.

כעבור חודשים מספר, כתבה לי אמא ושאלה בעצתי לכתובת שתיחקק על מצבתו של אבא. אין זה פלא שפניתי אל תהילים, ובמיוחד אל מזמור כ"ה, עם התייחסותו הנבואית לישראל, לאבי ואל בנו האסור אך מלא התקווה. הפסוק היה: "נפשו בטוב תלין, וזרעו יירש ארץ".

בהמשכה של אותה שנה הועבר שרנסקי מבית הסוהר אל מחנה עבודה לאסירים, אך עקב אי-נכונותו לשתף פעולה עם הק.ג.ב. הועבר לבית הכלא של המחנה. כשנה לאחר שהוחזר לו ספר תהילים, מתנת אביטל אשתו, שוב נלקח ממנו הספר בהיותו בכלא המחנה.⁶

בתגובה על מחאותי הופיע אצלי נציג התביעה... ואמר: "חובת המדינה לגונן עליך בכלא מהשפעות שליליות, כך שהספרות הדתית שלך הוחרמה בהסכמתנו".

¹ הוצאת עידנים/ידיעות אחרונות 1989.

² המסופר כאן מופיע בעמ' 213-216 בספר.

³ בהגדרה זו של ספר תהילים ניסה שרנסקי להסתיר מעיני שוביו את היות הספר בגדר 'ספרות דתית', שאותה מנעו השלטונות מן האסירים.

⁴ תנאי המאסר הקשים ומחסור באור השמש גרמו לשרנסקי בעיות קשות בעיניו, עד כדי קושי לקרוא.

⁵ ידיעותיו של שרנסקי בעברית היו בסיסיות, ובכלא לא היה כל סיכוי לקבל ספרים ללימוד עברית. על כן ביקש שרנסקי וגם קיבל ספרים ללימוד ערבית, וקיווה שידיעת הערבית תסייע בידו בהבנת העברית.

⁶ עמ' 242 ואילך.

שרנסקי הכריז על שביתה מעבודה עד שיחזירו לו את ספר התהילים. הוא נענש בהכנסה לצינוק בתנאים קשים ביותר למשך 15 יום, ובכל פעם שסירב לשוב לעבודה בטרם יוחזר לו ספר התהילים, הוחזר מיד לצינוק למשך 15 יום נוספים. כך נמשכה ישיבתו בצינוק ברציפות כ- 100 ימים, ובריאותו נדרדרה עד ששלטונות הכלא נאלצו לאשפזו בבית החולים של הכלא. משהוטבה מעט בריאותו, הוחזר לצינוק, ושהה בו עוד 86 יום. אז נשפט על 'פשעיו' במחנה, ונידון לשלוש שנים מאסר בבית הסוהר שממנו הגיע למחנה, ושם הוחזר לו סוף סוף ספר התהילים.⁷

בהיותו בבית הסוהר פתח שרנסקי בשביתת רעב, מפני ששלטונות בית הסוהר סירבו לאפשר לו לשלוח מכתבים לבני משפחתו ולקבלם מהם.⁸ לאחר 110 ימי שביתת רעב, שבהם הוזן שרנסקי בכוח בידי שלטונות בית הסוהר, ולאחר שחייו היו בסכנה, נכנעו שלטונות בית הסוהר וחדשו את קשר המכתבים בינו לבין אמו. כשהגיע אליו סוף סוף מכתבה של אמו, קרא בו שרנסקי וידע כי לא ימות:

לאט, החלה ההכרה שאחיה משתלטת עלי, על ראשי, על לבי, על כל גופי, כובד משקלו של המוות הממשמש ובא החל לעזוב אותי... נטלתי בידי את ספר התהילים שלי, ובמשך ימים וללא הפסק, כשצילומי יקיריי ניצבים לפני, קראתי את כל ק"ן מזמורי התהילים של המלך דוד, פסוק אחר פסוק.

חשיבותו העצומה של ספר תהילים לעמידתו האיתנה של שרנסקי בתנאים הקשים של מאסרו והשפעת ספר תהילים עליו, מתוארות במקומות נוספים בספרו.⁹ אנו נעבור עתה לפרק המופלא, שבו מתואר שחרורו המפתיע ממאסר, 9 שנים לאחר שנאסר, וגירושו מברית המועצות.¹⁰

פעמיים במהלך שחרורו חשש שרנסקי שספר התהילים נלקח ממנו ולא יוחזר לו יותר, ובעקבות כך לא היה מוכן לשתף פעולה עם מלווי ולהמשיך לקראת החופש בטרם יוחזר לו הספר. וכמובן, הוא "ניצח" גם בפעמים אלו.¹¹ בטיסה ממוסקבה שנועדה להביא את שרנסקי לברלין המזרחית, הגיח הממונה על הטיסה מאחורי וילון והכריז בקול חגיגי:¹² "שרנסקי אנטולי בוריסוביץ', אני מוסמך להצהיר באזניך שבפקודת הסובייט העליון של ברית המועצות, בשל התנהגות שאינה ראויה לאזרח סובייטי, נשללה ממך אזרחותך הסובייטית, וכמרגל אמריקאי אתה מגורש מברית המועצות". שרנסקי הגיב בהצהרה נגדית, שבה הכחיש כמובן את היותו מרגל אמריקאי, ולאחר מכן:

ישבתי ותרועת חצוצרות באזני. תמיד ידעתי שיום זה חייב להגיע. **ועתה נטלתי את ספר התהילים בידי ופניתי אל מזמור ל' שזה מכבר נמנית וגמרתי שאותו אקרא בשעת שחרורי.** "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" – כך החל. ועתה קראתי מזמור זה בדרכי לבית שלי, בירושלים!

וכאן מופיע בספר מזמור ל', כשהוא רשום בשורות קצרות כשיר הודיה - השיר שאותו מצא נתן שרנסקי כמתאים ביותר להיאמר בשעה מרוממת זו.¹³

⁷ עמ' 250.

⁸ פרק 22 'שביתת רעב' עמ' 258-270.

⁹ ראה עמ' 275; עמ' 280-281; עמ' 284.

¹⁰ הפרק ה-25, עמ' 215-303.

¹¹ עמ' 304 ועמ' 309.

¹² עמ' 309-311.

¹³ שרנסקי מוסיף שם (עמ' 311): "הוספתי לקרוא מזמור ניצחון אחד אחר משנהו: 'שיר המעלות, בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים'. אכן, כחולמים ממש".

אף בהמשך דרכו אל החופש לא סר ספר תהילים מידיו (עמ' 313): "היה ברור שלא אצליח להירדם (- בוילה במזרח גרמניה, שם הוחזק בלילה האחרון לפני שחרורו)... קמתי ולא שכבתי עוד... מחר – לא, עוד היום! – אהיה חפשי. היום אפגוש את אביטל. היום נטוס לישראל. הדלקתי את האור והתחלתי לקרוא תהילים".

ולבסוף, כשהגיע לירושלים מיד אחר נחיתתו, והובא אל הכותל המערבי, מופיע שוב ספר התהילים, כמוטו החותם אותה דרמה גדולה (עמ' 315): "כשאני מחזיק את ספר התהילים שלנו, נשקתי את אבני הכותל ובירכתי: 'ברוך מתיר אסורים'".

ב. מזמור הודיה

(א) מזמור שיר חנּפּת הבּית לְדוֹד.

- א (ב) אָרוּמְמָהּ ה' כִּי דָלִיתָנִי
וְלֹא שִׁמְחָתָ אִיבִי לִי.
- ב (ג) ה' אֶ-לֹהֵי, שְׁוַעֲתֵי אֵלֶיךָ
וְתִרְפְּאֵנִי.
- ג (ד) ה', הַעֲלִיתָ מִן שְׂאוּל נַפְשִׁי
חַיִּיתָנִי מִיּוֹרְדֵי (מִיַּרְדֵּי) בּוֹר.
- ד (ה) זָמְרוּ לֵה' חֲסִידָיו
וְהוֹדוּ לְזָכָר קִדְשׁוֹ.
- ה (ו) כִּי רָגַע בְּאֶפְסוֹ
חַיִּים בְּרַצוֹנּוֹ,
בְּעָרֵב יִלִּין בְּכִי
וְלִבְקָר רָנָה.
- ו (ז) וְאֲנִי אֶמְרָתִי בְּשִׁלּוֹי
בַּל אָמוּט לְעוֹלָם.
- ח (ח) ה', בְּרַצוֹנְךָ הֶעֱמַדְתָּה לְהַרְרֵי עוֹ
הַסְתַּרְתָּ פְּנֵיךָ - הֵייתִי נִבְהַל.
- ט (ט) אֵלֶיךָ ה' אֶקְרָא
וְאֵל אֶ-דְּנִי אֶתְחַנֵּן:
- י (י) מַה בָּצַע בְּדַמִּי
בְּרַדְתִּי אֵל שְׁחַת?
- יא הַיּוֹדֵךְ עֶפְרָי?
הַיִּגִּיד אֶמְתֵּךְ?
- יב (יא) שָׁמַע ה' וְחַנּוּנִי
ה' הִנֵּה עֲזָר לִי.
- יג (יב) הִפְכָתָ מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי
פִתְחָתָ שְׂקֵי וְהִתְאַזְרַנִּי שְׂמִיחָה.
- יד (יג) לְמַעַן יִזְמְרָךְ כְּבוֹד וְלֹא יָדָם
ה' אֶ-לֹהֵי, לְעוֹלָם אֲוֹדְךָ.

מדוע מצא שרנסקי מזמור זה מתאים ביותר להביע באמצעותו את רגשותיו בשעה שנתבשר על שחרורו? התשובה ברורה: זהו מזמור הודיה נמרץ, שבו מביע האדם את תודתו לה' על שהצילו מסכנת מוות, ועל כך שההצלה הייתה בבחינת מהפך מהיר וקיצוני: מבירא עמיקתא לאיגרא רמא.

כמובן, אין זה מזמור הוֹדִיָה היחיד בספר תהילים: כמוהו מצויים עוד מזמורים אחדים, חלקם מזמורי הוֹדִיָה לאומיים או ציבוריים,¹⁴ וחלקם, בדומה למזמורנו, הם מזמורי הוֹדִיָה של הפרט.¹⁵ אף מחוץ לספר תהילים מצויים מזמורי הוֹדִיָה אחדים.¹⁶ מה הם הרכיבים המאפיינים מזמור הוֹדִיָה של הפרט? נראה כי ארבעה הם, וכולם מצויים גם במזמורנו:

- א. תיאור הצרה שבה היה נתון האדם, שהביאה אותו עד שערי מוות.
- ב. תיאור פנייתו אל ה' שיצילנו.
- ג. תיאור היענות ה' – הצלת המתפלל.
- ד. הבעת התודה לה' על ששמע את תפילתו והצילו מצרתו.

רכיבים אלו כמובן אינם מופיעים במזמור הוֹדִיָה כסדרם הכרונולוגי וההגיוני המובא כאן. הרי נקודת המוצא של מזמור הוֹדִיָה היא בשלב הוֹדִיָה על ההצלה – הרכיב הרביעי שמנינו.¹⁷ אלא שכדי שהבעת התודה של האדם תהיה מנומקת היא חייבת לכלול מטבע העניין התייחסות לכל שלושת הרכיבים הקודמים.

הבה נדגים זאת בשלושת הבתים הראשונים של מזמורנו: המילים הפותחות את מזמורנו "ארוממך ה'" כבר רומזות כי נושא הוא הוֹדִיָה לה' (הפועל 'לרומם' בא בספר תהילים פעמים אחדות בהקבלה ל'להודות' ול'להלל'). בהמשכו של בית א מנומקת הקריאה שבראשו בכך שה' "ידלה" את המודה מן המצב הירוד שבו היה נתון, ובכך שמנע מאויביו לשמוח במפלתו. בבית ב מודה המתפלל על כך שה' שמע את שוועתו וריפא אותו, ובבית ג נאמר כי הסכנה שבה היה נתון, וממנה הצילו ה', היתה סכנת מוות. כלומר יש כאן את כל ארבעת הרכיבים מעורבים זה בזה, אלא שהרכיב הרביעי – רכיב ההודאה הוא שמהווה נקודת מוצא, וממנו נובעת הפרספקטיבה על כל שאר הרכיבים.

הבה ננסה עתה לשחזר את האירועים העומדים ברקע של מזמורנו: מה עבר על המתפלל משעה שנקלע אל הצרה הנוראה ועד לשעה שבה הוא נושא את שיר התודה הכלול במזמורנו. מן הדברים הקודמים שאמרנו, ברור שנצטרך לשחזר זאת על פי המזמור בשלמותו, שבו אין מוקדם ומאוחר. אולם אנו נסדר את המידע שניתן לשאוב מתפילת הוֹדִיָה על פי סדרו הכרונולוגי:

- א. הצרה תקפה את המתפלל באופן פתאומי, בעת היותו נתון בשלווה, וגרמה לו לבהלה – בתים ז – ח.
- ב. הוא היה בסכנת מוות קרובה – בית ג ובתים י – יא.
- ג. אויביו ציפו לשמוח במפלתו – בית א.
- ד. בעת צרתו התחנן אל ה' שיצילו מצרתו – בית ב ובתים ט – יב.
- ה. המתפלל נהג כאבל בזמן צרתו – לבש שק והשמיע הספד – בית יג.
- ו. ה' שמע את תפילתו והצילו בזמן קצר, וכך לא ארכה צרתו אלא 'רגע' – לילה שבבוקר שאחריו נושע – בתים ה – ו.

¹⁴ לדוגמה: מזמור קכ"ד "ולוי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל". אף מזמורים ס"ו, ע"ה, ע"ו מתאימים להגדרה זו.

¹⁵ לדוגמה: מזמורים ט', י"ח, ל"ד, מ', מ"א, קט"ז וק"י"ח (שני מזמורי הלל), קל"ח. יש להדגיש כי ההבחנה בין הודאת היחיד להודאת הציבור (ואפילו להודאת עם ישראל כולו) אינה חדה וברורה. בסיומו של מזמור ס"ו שצוין בהערה הקודמת ישנם גם פסוקי הודאה של יחיד, ואילו במזמור ט' שצוין בהערה זו ישנם כמה פסוקים שמתאימים להודאה לאומית של עם ישראל. ההבחנה ביניהם היא על פי לשון המודה בהם – לשון יחיד או לשון רבים. אולם אין זו הבחנה חותכת, שכן היחיד המודה עשוי להיות האישיות הקולקטיבית של ישראל כולם ("יאמר נא ישראל"), או יחיד שמשמש פה לרבים. הבחנה אחרת ביניהם היא על פי טיב האירוע שממנו ניצל המודה. אלא שגם זו אינה הבחנה חותכת: סכנה האופיינית לפרט עשויה לשמש כמשל לסכנה לאומית. בכלל יש לומר, כי ההבחנה החריפה שעושה האדם המודרני בין האישיות האינדיבידואלית לבין האישיות הקולקטיבית – החברה או העם, אינה תקפה ביחס לאדם בתקופת המקרא, ולפיכך ההבחנה שעשינו בין שני סוגים של מזמורי הוֹדִיָה קצת מפקפקת.

כתוצאה מן האמור בפסקה הקודמת, לא התקשו עורכי ספר תהילים לחתום מזמורים הנושאים אופי אישי מובהק בפסוק בעל אופי לאומי ברור, כשם שראינו בחתימתו של מזמור קל"א (ראה סעיף ג בעיוננו למזמור זה). כיוצא בזה, לא ראו במהלך הדורות כל קושי לאמץ מזמורי הוֹדִיָה אישיים, כדי לבטא באמצעותם הודאה לאומית. כך מזמורי הוֹדִיָה האישיים של ההלל (קט"ז, קי"ח) נקבעו במסגרת ה'הלל' שבו מודה עם ישראל על הצלתו. נראה שאף מזמור ל' אומץ כהלל לאומי בימי בית שני על ידי החשמונאים, שמצאו בו ביטוי לניצחונם המזוהר על אויביהם, ולהפיכת אבנם לשמחה. לכך רומזת המסורת של אמירת מזמור זה בימי החנוכה (מסכת סופרים פרק י"ח) עד ימינו. וראה עוד משנה ביכורים פרק ג' משנה ד.

למזמורי הוֹדִיָה בספר תהילים יש להוסיף את המזמור החשוב ביותר בתחום ההוֹדִיָה – מזמור ק"ז. אף שהוא עצמו אינו מזמור הוֹדִיָה במובן הרגיל, שכן אין הוא פונה את ה' בתפילה, הרי שבמזמור זה מנוסחת 'תורת ההוֹדִיָה' – על מה יש להודות ומהו סדר ההוֹדִיָה.

¹⁶ תפילת חנה (ש"מ"א ב', א-ז); תפילת יונה (יונה ב', ג-ז); תפילת חזקיהו (ישעיהו ל"ח, ט-כ) שיש בה קשרים אחדים למזמור ל', הן בתוכן והן בסגנון (וראה הערה 18). כל אלו הם מזמורי הוֹדִיָה של הפרט. דוגמאות למזמורי הוֹדִיָה לאומיים הן שירת הים ושירת דבורה.

¹⁷ דבר זה צריך הדגשה: מזמורים רבים בספר תהילים הם מזמורי תחינה של מי שנתון בצרה (נראה שמזמורים כאלו הם הנפוצים ביותר בספר תהילים). והנה, ברבים ממזמורים אלו מתוארת בסיום המזמור הצלת המתפלל והודאתו לה' על הצלתו (ראה לדוגמה מזמורים ג', ד', ו', ז', י"ג, כ"ב, כ"ו, כ"ח, ל"א, כולם בחומש הראשון של ספר תהילים, וכמותם ישנם עוד רבים גם בחומש זה וגם בחומשים הבאים). נמצא שגם במזמורי תחינה אלו מצויים כל ארבעת הרכיבים שמנינו למעלה ביחס למזמורי הוֹדִיָה: תיאור הצרה, תפילה לישועה (שני אלה בחלקו העיקרי של המזמור) ולבסוף תיאור הישועה וההודאה עליה (שני אלה בסיום המזמור, לעתים בקיצור רב). ובכן במה נבדלים מזמורי תחינה הללו ממזמורי הוֹדִיָה?

התשובה היא שמזמורים אלו הפוכים בנקודת המוצא שלהם, או שמא יש לומר בפרק הזמן של אמירתם. מזמורי הוֹדִיָה נאמרים **לאחר** הישועה שנושע האדם, ועל כן לעולם הם פותחים בלשון הוֹדִיָה ושמחה, ורק מתוך לשונות הוֹדִיָה ומן הפרספקטיבה שלה באים גם תיאורי הצרה והתפילה שקדמו לישועה. מזמורי תחינה לעומת זאת, נאמרים **מתוך** המצוקה, ובשעה שעדיין זו בתוקפה, ועל כן לעולם הם פותחים בקריאת הצלה אל ה' (לדוגמה כ"ב, ב "א-לי א-לי, למה עזבתני!!"). תיאור ההצלה וההוֹדִיָה בסופם של כמה ממזמורים אלו עושה רושם שאינו מכונן לתאר מציאות או בייקטיבית, אלא להביע את בטחונו של המתפלל שה' יצילנו, ולהתחייב להודות לו על כך. סיומים אלו נועדו לחתום את המזמורים הללו הנאמרים מתוך מצוקה גדולה, בנימה אופטימית של אמונה ותקווה. נמצא שהפרספקטיבה במזמור תחינה היא המצוקה והצרה, ורק מנקודת הראות של אלו נידונה בסופם הישועה וההוֹדִיָה, ממש הפוך ממזמורי הוֹדִיָה.

נמצא שההבחנה הראשונית בין מזמורי הוֹדִיָה למזמורי תחינה ניכרת כבר בראש כל מזמור ומזמור. מזמור הוֹדִיָה פותח ב"אודה ה' בכל לבי, אספרה כל נפלאותיך" (ט', ב) או בדומה לכך, ואילו מזמור תחינה פותח ב"ה', מה רבו צרי, רבים קמים עלי" (ג', ד) או בדומה לכך.

- ז. הצלתו הפכה את מצבו מקצה לקצה והביאה אותו לידי שמחה ומחול – בית יג.
- ח. לאחר הינצלו הוא נשא תפילת הודיה נרגשת לה' שהצילו – בתים א – ג.
- ט. כהמשך להודאתו לה' הוא פונה אל חסידיו של ה' ומזמין אף אותם להודות ולזמר לה' על החסד הא-לוהי שנתגלה בשועתו – בתים ד – ו.
- י. זמרתו והודאתו לה' לא ייפסקו, אלא יימשכו לעולם – בית יד.

ובכן, מתגלה לפנינו סיפור עשיר ומפורט המתאר את האירועים העומדים ברקע של מזמורנו. מה חסר בסיפור זה? רק דבר אחד: מה הייתה אותה צרה פתאומית ונוראה שהביאה את המתפלל עד שערי מוות? ממילא אף אופיה של הצלתו מאותה סכנה אינו ברור, שהרי הא בהא תליא.

לכאורה, טענה זו אינה צודקת: הרי נאמר בבית ב "שועתי אליך ותראני", ואם כן מפורש הדבר שהצרה שמדובר בה במזמורנו הייתה מחלה קשה ומסוכנת שממנה רפאו ה'. ואכן, שניים ממפרשינו פירשו בדרך זו את מזמורנו. הראשון שבהם הוא ראב"ע האומר: "אותו הזמן (- שבו חנך דוד את בית הארזים שלו) חלה דוד, ויחי מחליו". ובפירושו לפס' ג הוא כותב: "שועתי אליך – לבדך, ולא לרופא, ותראני". אף המלבי"ם פירש בדרך דומה: "המזמור כולו יוסד לתת הודאה בחלותו ויחי מחליו".¹⁸

אלא שפירוש זה רחוק מלהיות וודאי: מילים מן השורש רפ"א מופיעות במקרא לא אחת במשמעות מטפורית של תיקון, שיפור, או הצלה הן במשמעות הריאלית והן במשמעות הרוחנית.

בכמה מקומות רווח הדימוי של מצב החוטא לחולה, ואילו קבלת תשובתו – לרפואתו.¹⁹ בהתאמה לכך פירשו רש"י, רד"ק ומפרשים נוספים כי "ותראני" במזמורנו "היא סליחת עוון" (לשון רש"י). אולם, כאמור, השורש רפ"א משמש גם במצבי תיקון ושיקום בתחומים אחרים.²⁰ בהתאמה לכך ניתן לפרש כי "ותראני" במזמורנו היא מטפורה להצלתו של המתפלל משברו, מצרתו הנידונה במזמור בהרחבה, אך בלא שהוגדרה צרה זו.²¹ נמצא כי אין די במילה "ותראני" כדי לקבוע שצרתו של המתפלל במזמורנו הייתה מחלה. קביעה כזאת היתה מוצדקת לו היה תיאור הצרה גם במקומות אחרים במזמור אופייני למחלה.²² אולם באמת אין הדבר כן: סכנת מוות הנמשכת זמן קצר, תקוות האויבים לשמוח, כל אלו יכולים לאפיין צרות מסוגים שונים.

תופעה זו שנוכחנו בה עתה, אופיינית מאד לספר תהילים: מזמורי התחינה וההודיה מציינים אמנם רקע עשיר ומפורט לצרה המתוארת בהם ולישועה ממנה, אך אינם מציינים מהי אותה צרה ומהי הישועה. הם משאירים את הגדרתם של אלו פתוחה, כדי שכל קורא בכל מצב יוכל לאמץ את המזמור כביטוי לצרתו שלו ולישועתו שלו. וכך נוצר הפער בין הפירוט הנפשי במזמורי תהילים אלו, שאותו יכול לאמץ כל אדם במצב נפשי דומה, לבין הערפול הריאלי של המצבים המתוארים במזמור, ערפול המאפשר לכל אדם למצוא במזמור ביטוי לרחשי לבו.

ג. מבנהו הייחודי של מזמורנו

מהו ייחודו של מזמורנו ביחס למזמורי הודיה אחרים בספר תהילים ומחוצה לו? כדי לענות על שאלה זו, עלינו לעמוד על מבנה מזמורנו.

¹⁸ המילים "בחלותו ויחי מחוליו" לקוחות מישעיהו ל"ח, ט: "מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלתו ויחי מחליו". פסוק זה עומד בראש מזמור ההודיה שאמר חזקיהו על הירפאו ממחלתו, ובנוגע למזמור זה, אין ספק שהרקע לאמירתו הוא מחלת חזקיהו (ל"ח, א "בימים ההם חלה חזקיהו למות"). כבר ציינו בהערה 16 כי ישנם קווי דמיון בולטים בין מזמורנו לתפילת חזקיהו, ונציג אחדים מהם:

תפילת חזקיהו		מזמור ל'	
(י)	בְּשַׁעֲרֵי שְׂאוֹל פָּקַדְתִּי	(ד)	ה' הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי
(יב)	מִיּוֹם עַד לַיְלָה תִּשְׁלִימֵנִי.	(ו)	בְּעֶרְבַּב לַיִן כִּכִּי וְלִבְקָר רִנָּה.
(טז)	וְתַחֲלִימֵנִי וְתַחֲלִימֵנִי.	(ג)	וְתִרְפְּאֵנִי.
(יז)	חֲשִׁקְתָּ נַפְשִׁי מִשַּׁחַת	(י)	בְּרַדְתִּי אֶל שַׁחַת
(יח)	כִּי לֹא שְׂאוֹל תִּרְדֶּךָ, מָוֶת יִחַלְלֶךָ.	(יא)	הַיּוֹדֵד עֶפְרָי? הַיְגִיד אֲמַתְּךָ?
(יח)	לֹא יִשְׁבְּרוּ יוֹרְדֵי בּוֹר אֶל אֲמַתְּךָ.	(ד)	ה' הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי חֲיִיתֵנִי מִיּוֹרְדֵי (מִיְרֵדֵי) בּוֹר.

אפשר אפוא שכוונת המלבי"ם (ואולי גם כוונת ראב"ע) לרמוז לקשר בין שתי התפילות הללו ולחזק בכך את הפירוש שגם במזמור ל' מדובר במי שחלה ונרפא מחוליו.

¹⁹ לדוגמה: ישעיהו ו', י "ולבבו יבין ושב ורפא לו"; תהילים ק"ג, ג "הסלח לכל עונכי / הרפא לכל תחלואיכיו".

²⁰ בכמה מקומות במקרא שיפורם של מים רעים קרוי 'ריפוי' (מלכ"ב ב', כא-כב; יחזקאל מ"ז, ח-ט). גם תיקון שברים נקרא 'ריפוי', בין אם מדובר בשבר אנושי: "וירפאו את שבר עמי על נקלה" (ירמיהו ו', יד); "הרופא לשבורי לב" (תהילים קמ"ז, ג), ובין אם מדובר בחפץ שבור: "וירפא את מזבח ה' ההרוס" (מלכ"א י"ח, ל).

²¹ בדרך זו פירש המאירי: "ותראני – רוצה לומר, מחולי צרות האויבים והטרדותיהם ורוב מלחמותיהם עמי". בכך אמנם קבע המאירי שצרת המתפלל היא התגברות האויבים עליו, וזאת עשה מחמת המילים בפסוק ב "ולא שמחת אויבי ליי", אולם אין צורך בכך: שמחת האויבים אינה עצם הצרה אלא תוצאתה, והצרה עצמה היא החולי המטפורי שממנו 'רפאו' ה'.

²² דבר זה נדיר מאד בספר תהילים. במזמור מ"א, שאף הוא מזמור הודיה של יחיד, נאמר: "ה' יסעדנו על ערש דוי / כל משכבו הפכת בחליו" (פסוק ד), ואם כן מפורש שהצרה היא מחלה מסוכנת. אולם במקומות אחרים (כמו במזמור ו') אין ראיה מוכחת.

שלושת הבתים הראשונים של המזמור הם תפילת הודיה על ההצלה שהציל ה' את המתפלל: בשלושתם הוא פונה אל ה' כנוכח, ובשלושתם הוא פונה אליו בהזכרת שמו: "ארוממך ה'"; "ה' א-להי!"; "ה'!". בשלושת הבתים הללו גם מתואר טיב ההצלה, וממילא נרמז או פורש גם טיבה של הצרה:

הצרה	ההצלה
היה במעמקים	בית א "דְּלִיתָנִי"
האויבים ציפו לנפילתו	"וְלֹא שִׁמְחָתָ אֹיְבֵי לִי"
היה חולה / היה במשבר	בית ב "וַתִּרְפְּאֵנִי"
	בית ג "ה' הִעֲלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי
היה בסכנת מוות	חִייתָנִי מִיֹּרְדֵי (מִיָּרְדֵי) בּוֹר "

בבית ד ניכר שינוי באופי ההודאה: פניית המתפלל עתה היא אל חסידיו של ה': הם הנוכחים עתה, ואילו ה' הופך להיות זה שמדובר עליו בגוף שלישי.

אין כאן ירידה ברמת ההודאה, אלא אדרבה, זוהי התרחבות ההודאה מן הפרט המתפלל אל ציבור רחב יותר – חסידיו של ה' – וציבור זה נקרא לזמר ולהודות לה' על הצלת המתפלל.

בתים ה – ו אינם אלא הנמקה לאותה פנייה לחסידים שבית ד, ועל כן פותח בית ה בתיבה "כִּי". כיוון שבתים ה – ו הם המשך הדיבור אל החסידים, ממשיך הדיבור על ה' להיות להיות בגוף שלישי – נסתר "באפו... ברצונו".

מסתבר שאף בבתים ה – ו מתוארת ההצלה של המתפלל, ונוסף כאן המידע שהסכנה החמורה שבה היה נתון הייתה קצרה מאד ("רגע", לילה אחד), וה' ברצונו הושיעו כבר "לבוקר"²³, וישועה זו – "חיים" היא, כלומר יש בה גם יציאה מסכנת מוות לחיים (כבבית ג) אך היא גם ישועה לכל החיים (בניגוד ל'רגע').

אף שבתים ה – ו עוסקים בהצלתו של המתפלל, אין הוא מנסח דבריו בגוף ראשון: אין הוא אומר 'רגע נהג עמי באפו, וחיים נתן לי ברצונו, בערב לנתי בבכי, ולבוקר קמתי ברינה' או בדומה לכך. סיבת הדבר היא שדברים אלו נאמרים לחסידיו של ה', ועל כן מנסח המתפלל את תיאור הצלתו האישית בדרך שיש בה מסקנה כללית ביחס למדתו של ה' – שהוא רב חסד וממהר להתרצות לאדם. בדרך זו הופכת הודאתו האישית של המתפלל להיות תשתית ללקח דתי כללי. זמרתם והודאתם של החסידים אינה רק על טובתו האישית של חברם, אלא על טוב ה' הכללי שנתגלה להם באמצעותו.

הצד השווה בבתים א – ו הוא אפוא שכולם מבטאים את תודתו של המתפלל לה' על שהצילו מצרתו, אלא שתודה זו הולכת ומתרחבת מחטיבת הבתים הראשונה (א – ג) לחטיבה השנייה (בתים ד – ו), הן מבחינת היקף האישים המודים (מן היחיד אל הרבים) והן מבחינת רוחב ההודאה (מן הפרטי אל הכללי).

בהגיענו לבית ז אנו חשים בשינוי ניכר:

וְאֲנִי אֶמְרָתִי בְּשִׁלְוִי בַל אֲמוֹט לְעוֹלָם.

מתי היה המתפלל בשלווה, מתי אמר לעצמו "בל אמוט לעולם?"

התשובה ברורה: דבר זה היה בעבר הרחוק, עוד לפני בוא הצרה עליו. במשפט זה נשמע מעין וידוי: בטרם בוא הצרה, כשהייתי נתון בשלווה, לא תליתי את שלוותי בחסד ה' עמי, אלא חשבתי שכך טבעו של עולם, ושעל שלוותי חל חוק ההתמדה, וממילא "בל אמוט לעולם"²⁴.

נמצא שבבית ז הזמן משתנה, ואנו עוברים מן הזמן שלאחר ההצלה – זמן אמירת ההודיה – לזמן עבר, ואפילו עבר רחוק, כזה שקדם לצרה. כלומר בבית ז מתחיל שחזור של אירועים מן העבר. האם דבר זה נמשך גם בבתים הבאים?

התשובה על כך חיובית: גם בית ח ממשיך בשחזור העבר, אלא שעבר זה כבר קרוב יותר. זהו העבר שבו נפסקה שלוותו של המתפלל, והוא למד בדרך הקשה כי רק רצון ה' הוא שהעניק לו שלווה ויציבות. אולם ברגע שרצון ה' – מאור פניו – התחלף בהסתר פנים, באה הצרה, ובמקום הבטחון היהיר של עת השלווה – "הייתי נבהל". וכך אפוא יתפרש בית ח:

ה', [עתה אני יודע כי] בְּרִצּוֹנְךָ הִעֲמַדְתָּ לְהַרְרֵי עוֹלָם (בשעה שהייתי בשלוותי)

[ואילו כאשר] הִסְתַּרְתָּ פְּנֶיךָ (בשעה זו) – הִיִּיתִי נִבְהָל.

מהי אפוא 'נקודת הזמן' שבה נאמרים בתים ז – ח? דברים אלו נאמרים בשעת הצרה, ויש בהם חשבון נפש ולימוד לקח מן הצרה שבאה על המתפלל. האם בזאת הסתיים שחזור העבר במזמורנו? לא כן. אף בית ט ממשיך לשחזר את אותו עבר שבו היה המתפלל נתון בצרתו:

²³ אין הכרח לפרש דברים אלו כמשמעם המילולי המדויק, אלא כהבעה פיוטית של המודה לה', החפץ להגדיל את תיאור חסד ה' עמו: כעסו של ה' עמו ("אפו") היה קצר מאד, ואילו חסדו של ה' וישועתו הופיעו מהר מאד כהיענות לתפילתו.

²⁴ בדברים אלו ישנה ביקורת עצמית, שכן במזמור י' הרשע הוא ש"אמר בלבו בל אמוט / לדר ודר אשר לא ברע" (פסוק ו).

משמעות לשון העתיד בבית זה היא שכך אני עושה עתה: אליך אני קורא ומתחנן עתה **בשעת צרתי**. זאת יש ללמוד הן מלשון הפסוק עצמו והן מהמשכו בבתים הבאים. מן הפסוק עצמו – ה'קריאה' וה'תחנן' אינם מתאימים בנקודת הזמן שלאחר ההצלה, שכן לאחר ההצלה לשון התפילה אל ה' היא לשון שמחה: "ארוממך", "זמרו... והודו". והרי המשורר עצמו העיד (בבית ב) על אופי תפילתו בשעת הצרה: "**שועתי אליך**", וזאת כדבריו בבית ט: "אליך ה' **אקרא** ואל אדני **אתחנן**". ההבדל בין בית ב לבית ט הוא שהפרספקטיבה בבית ב היא שעת ההצלה "שועתי אליך – **ותרפאני**", ואילו הפרספקטיבה בבית ט היא שעת הצרה: בשעה ש"הסתרת פניך, הייתי נבהל", אז "אליך ה' אקרא ואל אדני אתחנן".

אפשר ללמוד שבית ט הוא שחזור העבר בעת בוא הצרה גם מן המשך: הבתים הבאים אינם אלא ציטוט הדברים ש'קרא' המתפלל אל ה' והתחנן אליו: "מה בצע בדמי... היודך עפר...?" ופשיטא שדברים אלו נאמרים בשעה שהוא חש שהוא קרוב למיתה – כפי שתיאר את צרתו בבית ג.

עד היכן נמשכת אותה תפילה שאותה נשא המתפלל בשעת צרתו? התשובה היא שתפילה זו נמשכת עד לסוף בית יב:

שְׁמַע ה' וְחַנְּנֵנִי ה' הִיָּה עֲזָר לִי.

בית זה 'סוגר' את דברי התפילה הקודמים – את הטענות שטען המתפלל בבתים י – יא – והוא מקבילו של בית ט הפותח את התפילה: "ואל אדני **אתחנן**" – "שמע ה' **וחנני**".

נמצא אפוא שבתים ז – יב מתארים את העבר, את התקופה שבה היה המשורר בצרתו, בטרם נושע. לו היינו מבודדים בתים אלו מחלק הראשון של המזמור, וקוראים אותם בפני עצמם, היינו אומרים בצדק שזהו מזמור תחינה של אדם שה' הסתיר פניו ממנו והוא נקלע לסכנת מוות, ומתפלל **עתה** להצלתו, שכן בבתים אלו אין כל רמז שהמצב המתואר בהם כבר השתנה. רק סמיכותם של בתים אלו לחלקו הראשון של המזמור, לבתים א – ו, מלמדת אותנו, שהמתפלל כבר נושע, ואילו בבתים ז – יב הוא **משחזר** את שעת צרתו, וחוזר אליה בדרך שבה הוא **מחיה** את העבר, וכאילו הוא חוזר אליו בתודעתו.

ניתוח המזמור עד עתה מגלה לפנינו את שני חלקיו הגדולים של המזמור – את שתי מחציותיו: במחצית הראשונה – "ההודאה" – ששה בתים הכלולים בחמשה פסוקים, ובהם 37 מילים; אף במחצית השנייה – "התחינה" – ששה בתים הכלולים בחמשה פסוקים ובהם 38 מילים.

כל מחצית נחלקת לשני חלקי משנה: המחצית הראשונה: בתים א – ג תפילת הודיה לה'; בתים ד – ו – פנייה לחסידים להודות לה'. המחצית השנייה: בתים ז – ח 'חשבון הנפש' בעקבות הצרה; בתים ט – יב – התפילה להצלה.

בסעיף ב לעיל אמרנו כי בכל מזמור הודיה חייב להופיע רכיב של תיאור הצרה שממנה נושע המודה, שכן ללא הכרת הצרה לא תהא משמעות ההצלה מובנת, וממילא בכך תיפגם ההודאה עצמה. אלא שתיאור הצרה במזמור הודיה מופיע בדרך כלל מפרספקטיבה של אחר הישועה, וכך הדבר במחצית הראשונה של מזמורנו בבתים א – ו. ייחודו של מזמורנו הוא בכך שאין הוא מסתפק בתיאור הצרה רק אגב דברי ההודיה, כמו במחצית הראשונה (בתים א-ו) אלא הוא מקדיש לשעת הצרה את המחצית האחרת של המזמור (בתים ז-יב); ובמחצית זו אנו חוזרים אל אותה שעה, לא כעבר שחלף ואיננו, אלא כהווה המתרחש כעת.

לשון אחר: באמצע המזמור, מתחלפת נקודת התצפית שבה נתון המשורר, מכזו שבה הוא מתבונן על האירועים לאחר שניצל, לכזו שבה הוא מתבונן באירועים הקשים שעברו עליו בעצם שעת התרחשותם. הסיבה המשוערת לכך היא שהעבר חשוב למשורר מזמורנו, לא רק בשל כך שבלעדיו לא יובן ההווה שבו הוא נתון – בשעה שהוא מודה לה' על הצלתו – אלא משום שבעבר זה ישנה חשיבות עצמית, וכדי שניטיב להבינה ולחוש בה עורך לנו משורר מזמורנו מעין ' מסע אל העבר', מסע שבו אנו חווים את אותו עבר כאילו הוא הווה. אולם מהו המיוחד בעבר זה, שמשורר מזמורנו ראה צורך להבליטו בדרך שבה הוא מחיה אותו על פני מחצית המזמור? על כך נענה בסעיף ז של עיוננו, ואילו בסעיף זה ובסעיפים הבאים אחריו נשלים את הדיון במבנה המזמור.

מובן שלא ניתן היה לסיים את המזמור עם סיום המחצית השנייה שלו בבית יב "שמע ה' וחנני, ה' היה עזר לי". הרי מזמורנו הוא מזמור הודיה, ולו היה מסתיים בקריאתו הנואשת של המשורר **בשעת צרתו**, היינו נותרים נבוכים: ובכן האם שמע ה' את קריאתו? האם ניצל מן הסכנה שהיה נתון בה? מבוכה זו הייתה עשויה להביאנו למסקנה שלפנינו בעצם שני מזמורים שונים: מזמור הודיה בפסוקים ב-ו ומזמור תחינה בפסוקים ז-יא, ואז היינו תוהים על הסיבה לחיבורם של שני המזמורים הללו תחת קורת גג אחת, ודווקא בסדר הזה (סדר הפוך היה מתקבל יותר על הדעת).

אולם הרי מזמורנו כולו הוא מזמור הודיה, ובתים ז-יב אינם אלא 'גיחה' אל העבר שכל מטרתה היא לצורך ההודיה. לפיכך חייב מזמורנו לחתום בפסוקי הודיה, וכך להקיף את פסוקי הצרה בפסוקי הודיה לפנייהם ולאחריהם. במילים אחרות: רק החזרה בסיום המזמור אל הזמן שלאחר ההצלה תצדיק את הגדרת מזמורנו כמזמור הודיה.

לפיכך לאחר סיום שתי מחציותיו של המזמור, נצרכת החתימה שלו בבתים יג-יד. שני בתי החתימה הללו מחזירים אותנו לנקודת הזמן של המחצית הראשונה- הזמן שלאחר ההצלה: בית יג מתאר את ההצלה ואת השחרור ממועקת הסכנה ומן האבל שהיה כרוך בה. ובכן, מסתבר שנשמעה קריאתו של המשורר אל ה' בבתים ט-יב. בית יד מחזירנו אל מוטיב ההודאה, שהיה המוטיב העיקרי במחצית הראשונה של המזמור: "לעולם אודך". כך אפוא יראה מבנה מזמורינו:

(א) מזמור שיר חֲנֻכַּת הַבַּיִת לְדָוִד.

מחצית ראשונה: הודיה		מחצית שנייה: תחינה
א (ב) אָרוּמָמָה ה' כִּי דָלִיתָנִי וְלֹא שְׁמַחְתָּ אִיבֵי לִי.	ז	ז (ז) וְאֲנִי אֶמְרָתִי בְּשִׁלְוִי בְּלֹא אֶמוּט לְעוֹלָם.
ב (ג) ה' אֶ-לְהִי, שְׁנַעֲתִי אֶלֶיךָ וַתִּרְפְּאֵנִי.	ח	ח (ח) ה', בְּרִצּוֹנְךָ הֶעֱמַדְתָּה לְהַרְרִי עוֹ הַסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ - הִיִּיתִי נִבְהָל.
ג (ד) ה', הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי חַיִּיתָנִי מִיּוֹרְדֵי (מִיְרְדֵי) בּוֹר.	ט	ט (ט) אֶלֶיךָ ה' אֶקְרָא וְאֶל אֶ-דָּנִי אֶתְחַנֵּן:
ד (ה) זָמְרוּ לַה' חֲסִידָיו וְהוֹדוּ לְזָכֹר קִדְשׁוֹ.	י	י (י) מַה בָּצַע בְּדַמִּי בְּרַדְתִּי אֶל שְׁחַת?
ה (ו) כִּי רָגַע בְּאֶפֶס חַיִּים בְּרִצּוֹנוֹ,	יא	יא הַיּוֹדֵךְ עֶפְרָי? הַיִּגִּיד אֶמְתֵּךְ?
ו (ז) בְּעָרֵב יִלִּין בְּכִי וְלִבְקָר רָנָה.	יב	יב (יא) שָׁמַע ה' וְחָנְנִי ה' הָיָה עֲזָר לִי.

חתימה: הודיה

- יג (יב) הַפְּכֶת מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי
פַתַּחְתָּ שָׁקִי וַתִּאֲזָרְנִי שְׁמַחָה.
- יד (יג) לְמַעַן יִזְמְרְךָ כְּבוֹד וְלֹא יָדָם
ה' אֶ-לְהִי, לְעוֹלָם אֹדְךָ.

ד. הקשרים בין המחצית השנייה למחצית הראשונה

האם ניתן להצביע על קשרים לשוניים ורעיוניים בין שלושת חלקיו של המזמור? לשון אחר: האם תיאור שעת הצרה במחצית השנייה של המזמור מקיים זיקה אל תיאור הצרה במחצית הראשונה שלו, כך שנוכל להסיק שמדובר באותה צרה עצמה? והאם תיאור ההצלה וההודיה בחתימת המזמור מקיים זיקה הן אל תיאור הצרה במחצית השנייה שלו, והן אל תיאור ההצלה וההודיה במחצית הראשונה, כך שנוכל להסיק שכל שלושת חלקיו של המזמור סובבים סביב אירוע אחד המשמש מצע למזמור השלם? בסעיף זה נדון בקשר בין המחצית השנייה של המזמור למחציתו הראשונה.

1. בבית ב שבמחצית הראשונה נאמר: "ה' א-להי, **שועתי אליך**". במחצית השנייה ניתן לשוועתו של המתפלל מבע מפורט, והיא מצוטטת בבתים ט-יב: "**אליך ה' אקרא**, ואל א-דני אתחנן... שמע ה' וחנני...".

2. בתיאור ההצלה בבית ג אומר המשורר:

ה', הֶעֱלִיתָ מִן שְׂאוֹל נַפְשִׁי
חַיִּיתָנִי מִיּוֹרְדֵי (מִיְרְדֵי) בּוֹר.
בתפילתו במחצית השנייה (בתים י-יא) טוען המשורר:
מַה בָּצַע בְּדַמִּי
הַיּוֹדֵךְ עֶפְרָי?
בְּרַדְתִּי אֶל שְׁחַת?
הַיִּגִּיד אֶמְתֵּךְ?

ברור אפוא שבשני המקומות מתוארת אותה סכנה שבה היה נתון המשורר, שהיא סכנת מיתה קרובה. בשני המקומות נעשה שימוש בשורש יר"ד: "**מיורדי בור**" – "**ברדתי** אל שחתי". והנה 'בורי' ו'שחתי' מקבילים במקרא (תהילים ז', טז)

בור כָּרָה וַיִּחְפְּרָהוּ וַיִּפֹּל בְּשַׁחַת וַיִּפְעַל.

נמצא שהירידה לבור והירידה לשחת – אחת היא.²⁵

3. הקשר האחרון בין שתי המחציות שנדון בו הוא בהופעת מילה אחת בשתייהן: המילה 'רצון' עם כינוי השייכות לה'. מילה זו באה בבית ה שבמחצית הראשונה ובבית ח שבמחצית השנייה. שני בתים אלו מקיימים ביניהם הקבלה כיאסטית ברורה כדלהלן:

ה', בְּרָצוֹן־הַעֲמֻדָּה לְהַרְרֵי עֹז	X	כִּי רָגַע בְּאֶפֶס
הַסְּתַרְתָּ פְּנִיךָ - הִיִּיתִי נְבֻהָל.		חַיִּים בְּרָצוֹן

הקבלה כיאסטית זו נובעת מכך שרצון ה' הנידון במזמורנו (במשמעות של הארת פנים²⁶) ניתן למתפלל בשני שלבים שונים של חייו: האחד, לפני בוא הצרה, ואילו הצרה שבאה לאחר מכן, הפכה 'רצון' זה להסתר פנים ולתגובת בהלה – בית ח; השלב השני הוא לאחר ההצלה, ו'רצון' זה ביטל את כעס ה' בשעת הצרה והעניק למשורר "חיים". וגדול רצון ה' הניתן בשלב השני מזה שבראשון, שכן בראשון היה זה 'רצון' שיש לו הפסק, ואילו בשלב השני זהו רצון מתמשך – "חיים ברצונו", 'חיים' בניגוד ל'רגע'; ועוד: בשלב הראשון לא הכיר המתפלל ברצון ה' שניתן לו, ואילו בשלב השני הכיר בו ואף הודה עליו. נוכל לתאר זאת בטבלה הבאה:

לאחר חלוף הצרה	בשעת הצרה	לפני הצרה
	הסְתַרְתָּ פְּנִיךָ - הִיִּיתִי נְבֻהָל.	ה', בְּרָצוֹן־הַעֲמֻדָּה לְהַרְרֵי עֹז
	כִּי רָגַע בְּאֶפֶס ²⁷	
חַיִּים בְּרָצוֹן		

ה. הקשרים בין חתימת המזמור לבין שתי מחציותיו

הבה נדון עתה בחתימת המזמור (בתים יג-יד) ובקשרים בינה לבין שתי מחציותיו של המזמור.

1. שתי מילים בחתימת המזמור – "לעולם אודך" – נקשרות למחצית השנייה שלו: בשלוותו הרגיש המשורר "בל אמוט לעולם" אך בבוא עליו הצרה התחנן אל ה' "היודך עפר?". והנה, לאחר שהצילו ה', הוא מקיים את התחייבותו המשתמעת מתפילתו בשעת הצרה, והוא מודה לה', והודאתו זו תימשך "לעולם". בכך הוא מתקן את אמירתו בשעת שלוותו "בל אמוט לעולם", אמירה שהיא היפך ההודאה לה'.

נמצא אפוא שבחתימת המזמור יש תיקון לאמור במחצית השנייה שלו, הן במישור האובייקטיבי, בכך שהצרה הפכה לרווחה לאחר שה' שמע את תחנוניו של המתפלל, והן במישור הסובייקטיבי – בתודעתו החדשה של המתפלל ובתגובת ההודיה שלו על ההצלה.

2. המילה החותמת את המזמור – "אודך" – נקשרת גם למחצית הראשונה שלו באותה פנייה של המשורר אל החסידים: ראשית, מילה מאותו שורש נמצאת גם בפנייתו של המשורר לחסידיו של ה':

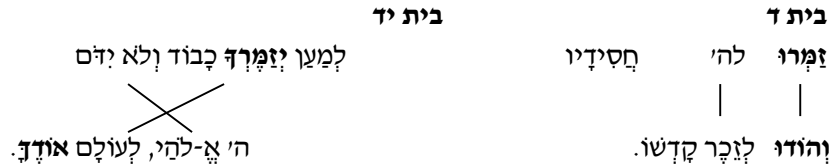
זְמְרוּ לַה' חֲסִידָיו	וְהוֹדוּ לְזִכְרִי קִדְשׁוֹ.
------------------------	------------------------------

וכך, הפועל 'להודות' מבריח את שלושת חלקי המזמור ומצדיק את הגדרתו כשיר הודיה. אף הפועל 'לזמר' נמצא הן בחתימת המזמור והן במחצית הראשונה שלו. ובשני המקומות – בבית ד ובבית יד – באה הקבלה בין 'לזמר' לבין 'להודות':

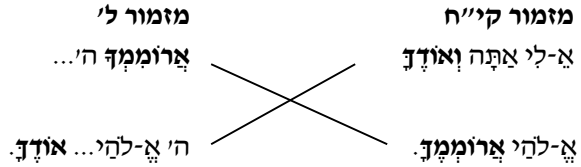
²⁵ 'שחת' היא שוחה = בור, ושתי המילים באות במקרא בהשאלה ליקבר'. בתהילים נ"ה, כד באות שתי המילים יחדיו במשמעות קבר: "ואתה א-להים תורדם (- לרשעים) לבאר שחת" (ובאר = בור כמו בבראשית י"ד, י וכמו שבארבעה מקומות במקרא מופיע השם בור עם אל"ף – באר).

²⁶ יש ללמוד שזו משמעות המילה 'רצון' בשני הפסוקים הנידונים מן ההקבלה הניגודית הקיימת בשניהם: בבית ה: באפו (- בכעסו) / ברצונו; בבית ח: ברצון / הסתרת פניך. משמעות זו של המילה 'רצון' רווחת במקרא (השווה לדוגמה בישעיהו ס', ט).

²⁷ מן ההשוואה בין שני הבתים מסתבר שיש קשר בין 'הסתרת פניו' של ה' לבין כעסו הנמשך אך 'רגע'. קשר כזה אכן ניכר בישעיהו נ"ד, ז-ח: "ברגע קטן עזבתיך... בשצף קצף הסתרת פני רגע ממך..." (הסיפא של הפסוק "ובחסד עולם רחמתיך" דומה לנאמר במזמורנו "חיים ברצונו"). וראה על השוואה זו בספרו של משה זיידל חקרי מקרא, בפרק 'מקבילות בין ספר ישעיהו לספר תהילים' עמ' עה-עו.

3. המילה החותמת את המזמור "אודך", נקשרת גם למילה הפותחת אותו "ארוממך", שתיהן מופיעות בהקבלה בסדר הפוך בפסוק המצוי בחתימת פרק ההלל (ק"י"ח, ח):

הקבלה זו בין מסגרת מזמורנו לבין הפסוק המצוי בחתימת פרקי ההלל, מוכיחה אף היא את היות מזמורנו 'הלל' קצר.

ו. חתימת המזמור – שיאו של שיר ההודאה

האם תפקידה של חתימת המזמור הוא אך להחזירנו למחצית הראשונה ופיתוח של הנאמר בה? או שיש בה גם התקדמות ביחס למחצית הראשונה ופיתוח של הנאמר בה? נשים לב, כי כל אחד משני הבתים של חתימת המזמור מקביל לחלק אחר במחצית הראשונה:

1. בית יג "הִפְכַּת מִסְפְּדֵי לְמַחֹל לִי / פְּתַחַת שְׁקִי וַתֶּאֱרַנִּי שְׂמַחָה" מקביל לבתים א-ג: בשני המקומות מתוארת ההצלה כהיפוך הצרה. אלא שיש הבדל בין בית יג לבתים א-ג: בבתים הפותחים את מזמורנו מתוארת ההצלה במונחים של **ביטול הצרה**: "דליתני"; "ותרפאני"; "העלית... נפשי... מיורדי בור". ואילו בבית יג מתוארת ההצלה במונחים של 'מחולי' ו'שמחה'. כלומר, המצב הנפשי של המתפלל הנושע טוב יותר ממה שהיה בטרם באה עליו הצרה, וגם טוב יותר ממה שתואר בבתים א-ג. התקדמות זו ביחס לבתים א-ג באה לידי ביטוי בשתי מילים החוזרות הן בבית א והן בבית יג:

בבית א מודה המשורר על **מניעת השמחה** מאויביו, ואילו בבית יג הוא מודה על כך שה' **אזר אותו שמחה**, כלומר הלבישו בלבוש של שמחה (במקום לבוש השק שאותו לבש בשעת צרתו). וכך הפכו אִיבֵי לִי לִימְחֹל לִי. 2. בית יד "לְמַעַן יִזְמְרֶךָ כְּבוֹד וְלֹא יָדָם / ה' אֱלֹהֵי, לְעוֹלָם אֲוֹדָךָ" מקביל לחלק השני של מחצית א, לבתים ד-ו, וכבר עמדנו בסעיף ה-2 על הקשר המילולי ההדוק בין בית יד לבית ד – בשניהם מופיעה הקבלה בין 'לזמר' לבין 'להודות'. אלא שהבית החותם את המזמור מקדם את האמור במקבילו במחצית הראשונה. בפסוקנו, כמו במקומות אחרים בספר תהילים, התיבה "כבוד" משמעה 'נפשי', דהיינו אישיותו של האדם. כך פירשו פרשניו הראשונים (ראבי"ע, רד"ק ומאירי). בפסוקים אחרים מספר תהילים משמשת המילה כבוד במשמעות זו.²⁸ אולם כבודו (- נפשו) של מי יזמרך ולא ידום?

לדעת ראבי"ע: "למען יודך ויזמרך כל אדם שיש לו כבוד, והטעם: נשמה חכמה".²⁹ אולם רד"ק פירש: "כבוד – הוא הנפש... וידעת כי **כבודי** יישאר אחרי ויזמרך לעולם ולא ידום". באמת אין צורך להכריע בין שני המפרשים, המילה 'כבוד' ללא כל כינוי השייכות משמעה גם 'כבודי' וגם כבודו של כל אדם. ומכאן שישנה הרחבה ביחס לקריאה בבית ד "זמרו לה' חסידיו": המזמרים בחתימת המזמור הם 'אני וכל אדם בעל נשמה חכמה'.

בצלע השנייה של בית יד "לעולם אודך", ברור שההודיה היא של המשורר עצמו, אולם אין כאן צמצום ביחס לבית ד שבו נאמר לחסידים "והודו לזכר קדשו". ראשית, יש לשים לב שהפועל 'להודות' לא נוצל במחצית הראשונה לצורך הודאתו האישית של המתפלל. שם הופיע רק הפועל 'ארוממך'. במחצית השנייה נאמר "היודך עפר?", ואף שמשמעות מכך התחייבות אישית של המתפלל להודות לה', נאמר הדבר באופן סתמי ולא בהתייחסות אישית (אין הוא אומר 'האודך כשאהיה עפר?'). רק בסיום המזמור מופיעה המילה החשובה הזאת, המבריחה את שלושת חלקיו של המזמור, בהתייחסות אישית למתפלל.

²⁸ המאירי מביא את הפסוק במזמור ט"ז, ט "לכן שמח לבי ויגל כבודי, אף בשרי ישכן לבטח". וראה עוד: ז', ו; נ"ז, ט; ס"ב, ח; ק"ח, ב.
²⁹ פירוש דומה הציע ר' ישעיה.

שנית, אין ההודיה של המשורר כהודאתם של החסידים: הללו מודים על הצלתו של חברם, כנראה בשעת אספתם לכבודו, בשעה שהוא נושא תפילת הודיה בקהל רב (ואולי בשעה שהוא מקריב קרבן תודה). אולם המתפלל עצמו מתחייב בסוף המזמור כי הודאתו שלו תהיה "לעולם". כל חייו הוא יזכור את הצלתו ויודה עליה לה' תמיד (דבר שאין לצפות כמובן מאנשים אחרים).
נמצא כי חתימת המזמור אכן מביאה את שיר ההודיה לגובה שכמותו לא נמצא במחצית הראשונה.

ז. תפיסת בוא הצרה במחצית השנייה של המזמור

בסעיף ג חשפנו את מבנהו הייחודי של מזמורנו. שאלנו שם מדוע חשוב כל כך למשורר מזמורנו להחיות את העבר, את שעת הצרה, על פני כל מחציתו השנייה של המזמור, עד כדי שינוי נקודת התצפית במחצית זו לזמן התרחשות הצרה (בעוד זמן ההתרחשות במחצית הראשונה הוא לאחר ההצלה).³⁰

נדמה כי המפתח לתשובה מצוי בשני הבתים הפותחים את המחצית השנייה – בתים ז-ח.
הבה נשאל: כיצד נתפסת הצרה במזמורנו בהשוואה למזמורי הודיה אחרים? ברוב מזמורי ההודיה הצרה היא נתון אווירי קייב: הסבר קיומה של הצרה הוא בכך שזהו מנהגו של עולם. בייחוד אמורים הדברים באותם מזמורי הודיה שבהם הצרה היא מתגרת ידם של האויבים. במזמורים אלו הסבר בוא הצרה הוא ברשעת האויבים וטעם ההצלה הוא בצדקת המתפלל.³¹ נדיר למצוא במזמורי ההודיה תלייה של הצרה בחטאו של המתפלל,³² דבר שהוא נפוץ כל כך דווקא במזמורי התחינה.
שונה הדבר במזמורנו: כאן לבואה של הצרה יש תכלית חינוכית ברורה: לשנות את תפיסת עולמו של האדם האומר "בשלי אוטו לעולם". תחושת יציבות זו אינה אלא אשליה, והאדם החי באשליה זו חי בהכרה דתית מעוותת.
מהי ההכרה הדתית הראויה לאדם הזוכה בחיי שלוה ויציבות? זו ההכרה שמצבו האידיאלי הוא חסד א-לוהי, מתנת שמים, והוא חייב להודות על כך לבוראו בכל עת, ערב ובקר וצהריים בכל יום תמיד. הכרה כזאת איננה רק חובת האדם להכיר טובה לבוראו שחננו בחיים אלו, אלא היא גם נותנת לאדם טעם ושמחה בחייו השלווים, בידעו כי אין חייו אלו דבר המובן מאליו.
אף שמשורר מזמורנו אינו אומר זאת בפירוש, ברור שהסתר הפנים שנהג בו ה' לרגע אחד, נועד לזעזע את אשליית השלוה והיציבות שבה היה נתון, כדי לשנות את תפיסתו הדתית ולהביאו להכרה הנכונה. ואכן, להכרה הראויה הזו הביאה אותו בהלתו מפני הסתר הפנים – מפני הצרה שהפתיעה אותו בעצם ימי שלוותו. הכרה חדשה זו, אינה רק ביחס להווה ולעתיד, אלא היא משנה את הפרספקטיבה שלו גם ביחס לעבר:

ה', בְּרִצּוֹןְךָ הִעֲמַדְתָּה לְהַרְרִי עָלַי!

ימי שלוותי, הימים שבהם חשתי שאני עומד על הר של עוז, מוגן ויציב מפני כל רע, היו "ברצונך"; ואני לא ידעתי זאת באותם ימים, אלא אמרתי בלבי כי כך הוא חוק הטבע, ואני "בל אמוט לעולם".
אולם עתה, לאחר ש"הסתרת פניך" ואנוכי "הייתי נבהל", פעל הסתר הפנים באופן פרדוכסלי כך שדווקא הוא זה שגילה לי את פניך. פניך היו גלויות בעת שלוותי, אך אני הוא שהסתרתי את פניי אז ממך.
ההכרה הדתית החדשה המפעמת במשורר מתבטאת בתפילתו בעת הצרה. אין הוא משלים עם מותו הקרוב, חפץ חיים הוא. אך לא אותם חיים שכחי א-לוהים שהיו מנת חלקו בעבר, לפני בוא הצרה, אלא "חיים ברצוננו" – אותו 'רצון' ה' שנעלם ממנו בעת שלוותו, ושעתה הוא יכיר בו ויודה עליו בכל לבו.
ומכאן לפשר שאלתו הרטורית הנכפלת בתפילתו:

בְּרִצּוֹןְךָ אֵל שְׁחַת?

הִיגִיד אֲמַתְּךָ?

מָה בְּצַע בְּדָמִי

הִיֻּדְדָה עֶפְרָי?

מכיוון שהזעזוע שחוה בעת שה' הסתיר פניו ממנו – "הייתי נבהל" – נתפס לו כעונש חינוכי שנועד לפקוח את עיניו לכך שרצון ה' הוא שנתן לו שלווה בעבר, הרי מותו לא יביא כל תועלת. וכי תוכל תפיסתו החדשה - שעליו להודות לה' תמיד על חייו, להתבטא לאחר מותו? הרי בחזרתו לעפרו לא יוכל להודות עוד לה'!

ניתן אפוא לומר שבמחצית השנייה של המזמור עבר המשורר תהליך של תשובה פנימית על כל מרכיביה: הוא מכיר בחטאו ומתוודה עליו, והוא מתחייב במשתמע בתפילתו לתקן את חטאו, ולחיות מעתה חיים של הודאה לה' על חייו ועל טובם.

³⁰ אמנם תופעה זו קיימת בעוד מזמורי הודיה, שבהם ניתן מקום מסוים לתיאור הצרה ולתפילת המשורר מתוך הצרה בדרך של 'החייאת העבר': במזמור ט' פסוקים יד-טו (מתוך 21 פסוקים); במזמור מ' פסוקים יד-יח (מתוך 18 פסוקים); אך רק במזמור מ"א תופסת תפילת המשורר בעת צרתו כמחצית המזמור (ה-יא) כמו במזמורנו, וגם שם יש לדון בסיבת הדבר. בשאר מזמורי ההודיה בספר תהילים ההתייחסות לעבר נעשית במסגרת פסוקי ההודיה עצמם, מן הפרספקטיבה שלאחר ההצלה.

³¹ כך הדבר במזמורים ט', י"ח, ל"ד, ע"ה.

³² במזמור ההודיה מ"א מתפלל המשורר מתוך צרתו (פסוק ה): "אני אמרתי ה' חנני / רפאה נפשי כי חטאתי לך". אולם זהו וידוי כללי, שאין בו פירוט החטא. במזמור ק"ז (ראה מה שכתבנו אודותיו בחלק הקודם של העיון, בסוף הערה 15) נתלית צרתם של שניים מתוך הארבעה צריכים להודות בחטאם (פסוקים יא-יב; פסוק יז).

ואכן, ה' שמע את תפילתו וקיבל את תשובתו, ולאחר "רגע באפוי" השיב לו "חיים ברצונו". והמשורר מצדו, לא זו בלבד שהוא מודה לה' ומרוממו על הצלתו, ולא זו בלבד שהוא מרחיב את הודאתו בפנייה אל חסידיו של ה', אלא שהוא מתחייב "לעולם אודך". כלומר, להמיר לנצח את השקפתו המעוותת שבה אמר "בל אמוט לעולם" בחיים שיש בהם הודאה בלתי פוסקת לה' – "לעולם אודך".

נמצא אפוא שמזמורנו אינו רק מזמור הודיה, אלא הוא גם מזמור תשובה: הצרה שחלפה, אינה רק עילה מקרית להודאתו לה', אלא היא נתפסת כחסד נסתר שהביא אותו לחיים מתוך הכרה חדשה, כבר בעת צרתו. חיים אלו והכרה זו יימשכו גם בעת שובו לחיים שיש בהם רצון מאת ה'.

זו הסיבה לכך שמחציתו השנייה של המזמור מוקדשת לתיאור הצרה מתוך החיאה של העבר. עבר זה יקר לו למשורר, משום שבו עצמו טמון חסד א-לוהי נסתר עמו, ובו עבר המשורר תהליך של תשובה, שזיכה אותו בהצלה מהירה.

ה. "כי דליתני"

אפשר שדברים אלו נרמזים כבר במילותיו הראשונות של המזמור:

אַרְוֹמְךָ ה' כִּי דְלִיתְנִי

שני הפעלים הבאים כאן, קרובים בעניינם: שניהם עניינם הגבהה. מדוע אפוא לא השתמש המשורר באותו פועל עצמו כדי לבטא את הקשר בין הגבהת ה' אותו לבין 'הגבהתו' את שם ה'? יכול היה לומר 'ארוממך ה' כי רוממתני.³³ התשובה על כך היא ששתי פעולות הגבהה שונות מתוארות בפסוקנו: הגבהה מן המישור לגובה, הבאה לידי ביטוי בשורש רוי"ם, והגבהה מן המעמקים אל פני השטח הבאה לידי ביטוי בשורש דל"ה.

ועדיין צריך לבאר את השימוש בשורש דל"ה, ולא באחד מפעלי ההעלאה הרגילים. פעלים משורש זה מופיעים רק בעוד שני מקומות במקרא, ועוד פעם אחת מופיע שם העצם 'דלי':³⁴

1. בסיפור על משה ובנות רעואל בשמות ב' מופיע הפועל 'לדלות' שלוש פעמים:

טז	וְתַבְאֵנָה וְתַדְלֵנָה (- מן הבאר) וְתַמְלֵאנָה אֶת הַרְהָטִים.
יט	אִישׁ מִצְרֵי הַצִּילָנוּ מִיַּד הָרָעִים וְגַם דָּלָה דָּלָה לָנוּ וַיִּשְׁקֵךְ אֶת הַצֶּאֱזָן.

משמעות הפועל כאן היא אפוא לשאוב מים מן הבאר באמצעות דלי.

2. בספר משלי כ', ה מובא הפתגם הבא: "מִיָּמִים עֲמֻקִּים עֲצָה בְּלֵב אִישׁ / וְאִישׁ תְּבוּנָה יִדְלֵנָה". אף כאן משמעות הפועל היא לשאוב "מים עמוקים". אלא שהן המים העמוקים והן פעולת הדליה הם מטפוריים.³⁵

3. בישיעהו מ', טו נאמר: "הֵן גֹּיִם כְּמֶרְמְדֵי" – 'מר' היא טיפת מים, ו"מר מדלי" היא טיפת המים הנושרת מן הדלי בעת שאיבת המים; צירוף זה משמש כדימוי לחוסר ערכם של הגוים.³⁶

הצד השווה בכל המקומות הללו הוא שה'דלי' וה'דליה' קשורים לשאיבת מים: פשוטה כמשמעה בסיפור על משה ובנות רעואל; כמטפורה בספר משלי; וכדימוי בספר ישעיהו.

מיוחד הוא מזמורנו שבו מופיעה המטפורה "כי דליתני" ללא הקשר מסוים. ייתרונה של מטפורה ייחודית כזאת הוא כמו יתרונה של הדימוי (כפי שעמדנו על כך בעיונו למזמור כ"ח בחלקו השני): היא מעוררת בקורא או בשומע תמונה ממשית ידועה לו, והוא שואל את עצמו, אילו מפרטי התמונה הממשית מתאימים למדומה. וכך ניתן ל'דחוס' בדימוי או במטפורה הייחודית³⁷ משמעותות גלויות ונסתרות בלא אומר ודברים.

ובכן, מה כלול במטפורה "דליתני"? ראשית, כמובן, המאמץ להעלאה ממעמקים.³⁸ בצרתו היה המשורר נתון בסכנת מוות, וכמעט ירד לבור קבר, כדבריו שני פסוקים אחר כך: "ה', העלית מן שאול נפשי / חיתני מיורדי בור". ובכן ההעלאה מן הבור רמוזה כבר במטפורה "דליתני".

³³ אף לו היה עושה כן, הייתה משמעות הפועל 'ארוממך' ביחס לה' משמעות מושאלת: בהרבה פסוקים במקרא לרומם את ה' פירושו להלל, להודות ואחד מהם כבר הובא בעיונו בהקשר למסגרת מזמורנו (תהילים קי"ח, כח) "א-לי אתה ואודך / א-להי ארוממך" (ראה סעיף 3).

³⁴ על פי קונקורדנציה אבן-שושן מופיע פועל משורש זה במקום נוסף, במשלי כ"ו, ז "דליו שוקים מפסח...". – אך נראה שהכוונה היא 'דליו' שוקיים, מלשון 'דל' (השווה בראשית מ"א, יט); וכן הוא מונה שם עצם משורש זה במדבר כ"ד, ז "יזל מים מדליו" – אולם כאן הכוונה לדליותו – ענפיו.

³⁵ 'מים עמוקים' הם מטפורה ל'עצה' (- חכמה) הטמונה בלב איש, וקשה להגיע אליה. אך 'איש תבונית' – אדם נבון (תלמיד?) יידע 'לדלות' עצה זו ממעמקי לבו של בעל העצה. הכינוי במילה 'ידלנה' מתייחס אמנם ל'עצה', אך זאת משום שכבר נמשלה העצה לימים עמוקים.

³⁶ על פי פירושו של עמוס חכם לפסוק זה.

³⁷ 'מטפורה ייחודית', בניגוד ל'מטפורה שחוקה', מעוררת בשומע תשומת לב לתמונה שממנה היא לקוחה. לעומת זאת, השימוש במטפורה שחוקה אינו משפיע על השומע, הרגיל לשימוש זה מלשון הדיבור היומיומי.

³⁸ נראה שלשם הדגשת מאמץ זה בא הפועל מן השורש דל"ה במזמורנו בפעם היחידה במקרא בבניין פיעל.

אלא שאין התאמה בין הבור המטפורי שקיומו רמוז בפסוק א לבור הממשי שבפסוק ד: הבור הראשון הוא בור מים ואילו השני הוא בור קבר! ובכן, אפשר שבמטפורה "דליתני" נרמזת סכנת מוות מטפורית מסוג שונה: המתפלל חש עצמו שוקע בבור מים, וה' העלהו ממעמקי המים הללו ובכך הציל את חייו.³⁹

אלא שגם משמעות זו קשה: אדם השקוע בטיט שבבור מים, ושחייו בסכנה אין "דולים" אותו אלא 'מעלים' אותו מן הבור, כפי שנאמר בירמיהו (ל"ח, יג): "וימשכו את ירמיהו בחבלים ויעלו אתו מן הבור".

הפועל 'לדלות' מתייחס תמיד למים, הנשאבים בדלי מן הבאר כדי להשתמש בהם. ובכן, כיצד מתאימה משמעות זו למזמורנו? דליית המים מן הבאר, לא נועדה 'להציל' את המים ולהעלותם ממקום שהיותם בו אינו טוב להם. היא נועדה להביא תועלת לחיים על פני האדמה – לאדם ולבהמה.

אפשר אפוא שבמטפורה "דליתני" מונח דימוי של המתפלל למים, או שמא לדלי המכיל בתוכו מים, ושהעלאתו ממעמקים נועדה להביא מאותם מעמקים תועלת גדולה, חיים לעולם. ואם כך, אף ירידתו לשם (בשלב הצרה), נועדה לכך שבהיותו במעמקים יצטייד בתובנה חדשה, בהכרה שיש בה תועלת לו עצמו וגם לאחרים, ואז, לכשידלה אותו ה' מאותם מעמקים, תבוא לידי ביטוי אותה הכרה שרכש בעת ירידתו.

אם צודקים אנו במשמעות שאנו מייחסים למטפורה "כי דליתני", יש בה כדי להטרים את מה שיתגלה במחצית השנייה של המזמור: שהצרה שבאה על המשורר בעצם ימי שלותו, נועדה לזעזע את השקפת עולמו השלילית "בל אמוט לעולם" ולפלט דרך להכרה דתית חדשה: "ה' ברצונך העמדת להררי עז". ועם הכרה זו לעלות חזרה ל"חיים ברצוני", ולהודיה שאין לה הפסק "לעולם אודך".

ט. נספח: מזמור ל' וחנוכת בית חשמונאי

במסכת סופרים⁴⁰ בפרק י"ח, מובאת רשימה של מזמורים ש'נהגו העם לומר בעונתן' במועדי השנה השונים כשיר של יום'. בראש הלכה ב באותו פרק נאמר:

בחנוכה – ארוממך ה'.

כלומר מזמורנו הוא 'שיר של יום' לשמונת ימי החנוכה.⁴¹

מנהג זה רווח גם בימינו בכמה עדות,⁴² ויש שאומרים את מזמורנו בשעת הדלקת נרות החנוכה.⁴³ הקשר בין מזמור ל' לימי החנוכה מתבטא גם בשני מדרשים:

מדרש פסיקתא רבתי כולל בתוכו דרשות (-פסקאות) למועדי השנה השונים. פסקה שנייה במדרש זה כוללת דרשה לחנוכה, ובראשה מופיע הפסוק "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד". הדרשה עצמה סובבת סביב מזמורנו, ודורשת כי מזמור זה נאמר בעת חנוכת מקדש שלמה. ברור שביסוד הפסיקתא הזאת מונח המנהג לומר את מזמורנו בחנוכה.

במדרש תהילים ("שחר טוב") במהדורת בובר (עמ' 236) נדרש מזמורנו כמזמור הודיה לאומי על הצלת עם ישראל מצרות שונות, החל מגלות בבל ועד לימי החשמונאים:⁴⁴

ארוממך ה' כי דליתני – מגלות בבל...

ולא שמחת אויבי לי – במדי ופרס.

ה' א-להי שועתי אליך – בגלות יון.

ותרפאני – על ידי חשמונאי ובניו.

חיייתני מיורדי בור – שגזרו עלי כמה גזרות כדי להורידני לגהינום.

זמרו לה' חסידיו- אלו בני מתתיהו.

המשקל שנותן מדרש זה לגאולת בית חשמונאי, יש בו כדי ללמד אף הוא על אמירתו של מזמורנו בימי החנוכה.⁴⁵

ובכן מה למזמורנו ולחנוכת בית חשמונאי? מדוע נבחר דווקא מזמור זה להיאמר ולהידרש בימי החנוכה כבר מימים קדומים, ועד ימינו?

³⁹ ראה מה שנאמר אודות השלכת יוסף לבור (בראשית ל"ז, כד) "והבור ריק אין בו מים" – שעל פי פשוטו הכוונה היא שאין סכנת טביעה בבור זה. לעומת זאת ראה את תיאור השלכת ירמיהו לבור, שאף שגם בו "אין מים כי אם טיט, ויטבע ירמיהו בטיט" ועל כן חיי הנביא היו בסכנה (ירמיהו ל"ח, ו-יג).

⁴⁰ מסכת סופרים הוא חיבור מתקופת הגאונים.

⁴¹ אפשר שכוונת מסכת סופרים לכך שמזמור ל' היה נאמר בימי בית שני על ידי הלויים במקדש כשיר של יום לחנוכה, ואפשר שכוונתה רק למנהג מאוחר יותר הנוהג בבתי כנסיות.

⁴² המנהג רווח בקרב בני עדות המזרח ואצל המתפללים על פי נוסח הגר"א.

⁴³ מנהג זה מוכר לי כמנהג שנוהגים בו חסידים, ואיני יודע אם הוא רחב יותר.

⁴⁴ הדברים המובאים להלן אינם במדרש תהילים הנדפס, ור"ש בובר הביאם מכתב יד של המדרש.

⁴⁵ בבל, פרס, ויוון הן שלוש מתוך ארבע מלכויות שבהן נשתעבדו ישראל. בולט בדרשת המזמור חסרונה של המלכות הרביעית- מלכות רומי. דבר זה יכול להיות מוסבר בכך שהמזמור נתפס כמזמור הודיה של בני חשמונאי, וממילא הוא מגיע רק עד אליהם. וראה להלן.

התשובה נראית לכאורה פשוטה: כותרתו של המזמור "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" היא שהביאה לקשר את מזמורנו לחנוכת הבית חשמונאי בדרך הדרש, אף שוודאי אין כוונתה של הכותרת לכך.⁴⁶ אלא שעיון במקור הראשון שהבאנו ממסכת סופרים אינו נראה מתאים לכך: לא נאמר שם 'בחנוכה - מזמור שיר חנוכת הבית' כמצופה, אלא "בחנוכה - ארוממך ה'". נראה אפוא שהקשר של מזמורנו לחנוכה נובע מגוף המזמור, ולא מכותרתו. אף ממדרש תהילים שהבאנו נראה כך: מדרש זה דורש את גוף המזמור על גלות יון וגזירות אנטיוכוס ועל ישועת בני חשמונאי, ודווקא את הכותרת הוא דורש שלא בהקשר זה: "מזמור - על בית ראשון בימי שלמה; 'שיר' - על בניין בית שני בימי עזרא". אפשר אפוא כי המסורת המקשרת את מזמורנו לחנוכת בית חשמונאי, המשתקפת במסכת סופרים ובשאר מקומות שהבאנו, ושיש לה ביטוי מעשי גם בימינו, מבטאת מסורת עתיקה, שעל פיה מזמורנו נבחר כמזמור הודיה כבר על ידי החשמונאים עצמם. מדוע בחרו בני מתתיהו דווקא את מזמורנו כדי לבטא באמצעותו את שמחת הצלתם ונצחונם? והרי לשם מטרה מעין זו נבחרו מזמורי ההלל (קיי"ג-קיי"ח) כבר בימים קדומים?

אין ספק שהחשמונאים אמרו גם הלל על פי התקנה הקדומה, ודבר זה מצוין בכמה מקורות ונשמר כמצווה לדורות. אולם הם חפשו בספר תהילים ביטוי ייחודי למה שעבר עליהם במלחמתם ובנצחונם.

העובדה שמזמור ל' הוא מזמור הודיה של יחיד, לא הפריעה כמובן לאמצו כמזמור הודיה לאומי, מן הטעמים שכתבנו בחלק הראשון של העיון בהערה 15: היחיד עשוי לשמש כאן פה לעם ישראל כולו. מאידך, אולי הם מצאו במזמורנו ביטוי מיוחד למהירות ההצלה ממוות לחיים, ולהפיכת האבל לשמחה ולמחול. הם מצאו את מזמורנו מתאים לתחושת עלייתם הפתאומית משעבוד פוליטי ודתי לשחרור לאומי ודתי.⁴⁷

ואפשר שהיתה לכך סיבה נוספת: כינויים של נאמני התורה בדורם של מתתיהו ובניו וכל הנלווים אליהם היה 'חסידים'. והנה נאמר במזמורנו "זמרו לה' חסידיו", ובכך ראו 'החסידים' בימי בית שני רמז שהקריאה מכוונת אליהם, ועל כן אמצו את המזמור כהודיה על נצחונם. דבר זה מפורש במזמור תהילים שהבאנו: "זמרו לה' חסידיו- אלו בני מתתיהו."

השערה זו, שהחשמונאים הם שבחרו את מזמורנו למזמור הודיה על החנוכה שעשו, עשויה אולי לשפוך אור על עדותה של המשנה במסכת ביכורים פרק ג משנה ד כי משנכנסו מביאי הביכורים אל העזרה "דברו הלוויים בשיר: 'ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי". מה שייכותו של מזמור ל' להבאת הביכורים?

מצוות מקרא ביכורים (דברים כ"ו, א-יא) מוטלת על מביאי הביכורים בשעה שהוא עומד עם ביכוריו בעזרה. מצווה זו מחייבת אותו להודות לה' על החסדים שעשה עמו ועם אבותיו, על שהוציאם ממצרים והנחילם את הארץ הזאת; חסדים אלו הם שמאפשרים את עמידתו הנוכחית בעזרה עם סל ביכוריו.

בשליש האחרון של ימי בית שני, לאחר נצחונות החשמונאים וטיהור המקדש, ולאחר שעם ישראל זכה לשחרור לאומי ולהקמת מדינה ומלכות, הורגש הצורך להוסיף למקרא ביכורים גם הודיה על חסדי ה' האחרונים הללו. ומכיוון שאין להוסיף על מה שהתורה ציוותה על מביאי הביכורים לומר, מילאה מקהלת הלוויים בשירתה צורך זה, כשהיא מזמרת את מזמור ל' שכבר נבחר כמזמור הודיה על נצחונות החשמונאים.⁴⁸

- *
- * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תשס"ח
- * עורכת: עתירה ביק
- *
- * בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
- * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
- * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
- * משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5
- * דואר: office@etzion.org.il

⁴⁶ מהי כוונת הכותרת של מזמורנו על פי הפשט? שאלה זו לא מצאה פתרון מניח את הדעת בדברי המפרשים. ראשית, מהו "הבית" הזה שזכר בכותרת, האם הוא בית המקדש, או שמא בית אחר כלשהו? על פי האפשרות הראשונה, לאיזה מקדש הכוונה? ועל פי האפשרות השנייה- מהו הבית המדובר? שנית, כיצד חנוכת הבית הזו קשורה לדוד? הרי לא דוד בנה את המקדש, וממילא גם לא חנכו, ואם מדובר בביתו שלו (כדעת ראבי"ע)- לא שמענו במקרא דבר על חנוכתו של בית זה.

ואף אם נמצא פתרון כלשהו לבעיות הקודמות, כיצד קשורה חנוכת הבית, יהא אשר יהא בית זה, לתוכנו של מזמורנו, שהוא מזמור הודיה של מי שניצל מסכנת מוות?

דורות של פרשנים ניסו לענות על שאלות אלו, ולא העלו בידם תשובה מניחה את הדעת שתענה על כל השאלות הללו. לא נוכל במסגרת זו לסקור את כל התשובות ואת הקשיים שיש בהן.

⁴⁷ והרי שיקולים דומים ברמת הפרט הביאו את נתן שרנסקי לאמץ מזמור זה כמזמור הודיה על שחרורו הפתאומי, למעלה מאלפיים שנה לאחר מכן (ראה סעיף א בעיונו ותחילת סעיף ב).

⁴⁸ ויתכן שמזמור זה גם שימש שיר של יום שאמרו הלוויים במקדש בחנוכה.